

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

«УСЕ БУЛО ВПЕРШЕ, З ОСНОВ...»*

Розмірковуючи про перші роки української незалежності, дуже важливо усвідомлювати: становлення суверенної України, як і інших пострадянських держав, у чомусь було подібне до фізичних процесів зародження Всесвіту, утворення галактик і планет. Якісь оформлені, із чіткими обрисами структури повільно проступали з абсолютноного хаосу, що виник із розпадом СРСР. І багато в чому ці процеси досі не завершені. Для розуміння обстановки, у якій доводилося працювати за того часу, і безсторонньої оцінки всього, що було зроблено й не зроблено, усіх правильних і хибних, важких рішень, які тоді приймалися, треба враховувати стан величезної ентропії, що царював у ті роки повсюдно.

Розпад Радянського Союзу для мене, як і для багатьох інших, став шоком, чимось на зразок землетрусу. За ним неминуче мало настати тектонічне зрушення у свідомості. Але треба зазначити, що на 1991 рік я вже міг називати себе радянською людиною лише частково. І далеко не лише перебудова відіграла в цьому процесі свою згубну, підточувальну роль. Хоча віднайдення неспалених рукописів

* Переклад рядка з пісні Андрія Макаревича «Ты помнишь, как все начиналось?». — Прим. перекладача.

Булгакова; нове прожекторне світло на особистість штучно заретушованого Пастернака; публікація вибухонебезпечного, завезеного до СРСР солженіцинського «Архіпелагу» й навіть поява пустопорожніх балачок про кричущий голод в Україні на початку 1930-х років — усе це не могло минути непомітно для радянського громадянина.

Щоправда, коли я у своєму партійному середовищі мимохідь обмовився про те, що «Доктор Живаго» нічим не поступається «Тихому Дону», то відразу відчув на собі цунамі критики. Інерція поклоніння «старшому брату» була в номенклатурній частині радянського суспільства ще досить сильна. Але, так чи інакше, слухняний і терплячий *homo soveticus* уже був інфікований незнищеним вірусом свободи. А коли в 1989 році до Москви приїхав іще зовсім недавно розтоптаний Войнович (із німецьким паспортом, але на запрошення «Мосфільму») для втілення в життя ідеї Ельдара Рязанова зняти фільм про смішного й епохального Чонкіна, стало ясно: історичний перелом безповоротний.

Однак наважуся стверджувати, що докорінний злам у моїй свідомості почався в 1982 році, коли у складі делегації УРСР я був учасником Міжнародного конгресу астронавтики, що проходив в Австрії. Там і зародилося по-справжньому критичне сприйняття радянських реалій. Мені невідомо, із яких міркувань партійне керівництво вирішило включити мене до складу делегації, яку очолював академік Г. С. Писаренко, директор Інституту проблем міцності.

Це була моя перша закордонна поїздка — до неї я був повністю «невідізним», оскільки мав прямий стосунок до секретних програм зі створення радянських стратегічних ракетно-ядерних озброєнь. Але атмосфера звабливої свободи, яка буквально просякала все у австрійській столиці та її передмісті Бадені, де нас розмістили, напевно вплинула на мій світогляд і позначилася навіть на моїй діяльності у рамках самого заходу. Тоді мені вперше спало на думку, що я із зачарованого королівства дивним чином потрапив до реального світу. Дивувало все, особливо непримітні нюанси — не заготовки, а природні речі. Наприклад, я пам'ятаю, як мене вколола така, здавалося б, дрібниця. У внутрішньому дворику, куди учасники форуму вийшли з кавою і цигаркою, забракло місця на лавочках, і дехто запросто всівся на бордюри, продовжуючи жваву дискусію. Мене тоді на мить охопило відчуття нездоланної туги.

Як представник української делегації, я потрапив на «круглий стіл» «Космос і людство». І вже на тридцятій хвилині заходу, після низки досить рутинних доповідей, підняв табличку з написом UKRAINE, щоб узяти слово, чим викликав надзвичайне здивування у японця, керівника «круглого столу», — я став першим представником України, який висловився на конгресі. Пам'ятаю і зміст свого виступу: необхідність створення нових зразків ракетної техніки, здатних вивести дослідження космосу на новий рівень.

Я надовго запам'ятав, що можна, виявляється, говорити вільно до непристойності й поводитися так невимушено, наче всі ми давні щирі друзі й не було між нами невидимої, непробивної стіни. Ми наче навіть дихати почали інакше. Запам'яталося, поміж іншим, спілкування з представниками радянської делегації, які курирували питання міжнародних відносин у контексті космічних досліджень. Мене тоді вразила вкрай розкута, за радянськими мірками, поведінка представників Московського державного інституту міжнародних відносин, які, здавалося, не особливо замислювалися над кожним вимовленім словом. Жорсткі канони поведінки радянської людини за кордоном порушувалися там по-блузнірськи, і це здавалося мені символічним. Проте, звісно, не це було головним.

Тоді в мене — людини, налаштованої радянською системою на хвилю сприйняття блоку НАТО виключно як імовірного противника, — раптом виникли (і потім зміцнилися) думки про сферу космічних досліджень як про потенційну точку зближення. Я чітко побачив, що саме творча наука майбутнього цілком здатна не лише зіграти на зниження градуса панівної на ті роки напруги, а й створити умови для втілення в реальність теорій політичної конвергенції, ідеологом якої був Андрій Дмитрович Сахаров. Мені тоді бачилося, що спільні дослідження космосу неодмінно стануть такою єднальною науковою майбутнього. А можливо, навіть науковою, яка формуватиме ноосферу, про яку мріяли Тейяр де Шарден і Володимир Вернадський. Напевно, саме ці роздуми кілька років по тому вже в незалежній Україні підштовхнули мене до створення Національного космічного агентства.

А тоді, у 1982-му, учені західного світу нам просто сигналізували про необхідність зміни парадигми життя на планеті. Хоча, звісно, не

все було так просто. Скажімо, з моого виступу американці й англійці швидко зрозуміли, що я спеціаліст у галузі ракетобудування, хоч і... обіймаю незрозумілу для них посаду. Хай там як, моя валіза, яку я здав у багаж під час посадки у Віденському аеропорту, замість Борисполя чомусь опинилася в німецькому Лейпцигу. Утім, у мене є гарна звичка: не зберігати в приватному багажі документи, що містять навіть натяк на будь-які секретні відомості.

Та якщо серйозно, на той час уже було цілком очевидно, що будь-який конфлікт із застосуванням ядерної зброї закінчиться гарантованим знищеннем людства. До речі, уперше поріг ракетного конструкторського бюро я переступив саме в 1962-му — у рік україн небезпечної протистояння держав, коли здійнявся жах під назвою «Карибська криза». Світ тоді вперше опинився на межі термоядерної війни. Гадаю, страшно було всім, хто не розучився думати. Але ті, хто створював ракетно-ядерну зброю, краще за політиків уявляли весь морок наслідків можливої катастрофи... Ніхто тоді не запитував у головного конструктора Михайла Янгеля поради: «чи відправляти, чи не відправляти» ракети середньої дальності на Кубу; ніхто не радився з атомниками: «чи відправляти, чи не відправляти» ядерні заряди. Сам факт доставки ракет на Кубу керівництвом країни ретельно приховувався і став відомим, коли фактично все вже було зроблено... У ті дні на Михайла Кузьмовича було страшно дивитися: видатний учений став звичайним заручником сумнівної політики. По суті, усі ми стали її заручниками — і народ, і весь світ. Пізніше вдалося відійти від фатальної межі, але загалом обстановка у світі залишалася напружену, а на середину 1980-х знову почала наблизатися до точки неповернення.

Мої ліберальні настрої пізніше стали співзвучними віянням перебудови, яка почалася в СРСР. І це був не єдиний приклад збігу фундаментальної зміни в моїх поглядах із тектонічними зрушеннями в радянському суспільно-політичному житті. Якщо відвerto, гостра спрага свободи була властива мені з дитинства. Так вийшло, що час формування особистості й початок моого дорослого життя фактично збігся з іншим важливим періодом у житті країни — хрущовською відлигою. Я закінчив школу в 1956 році, коли відбувся XX з'їзд КПРС, що досить сміливо розвінчував культ особи Сталіна.